

Löytyykö totuus komissioista?

Historiantutkimus ja totuuskomissiot

Seppo Hentilä

Niin historiantutkimuksen, totuuskomission kuin tuomioistuimenkin tavoitteena on ”totuuden” löytäminen – sen selvittäminen, mitä menneisyydessä todella tapahtui. Vaikka tavoite on yhteinen, on kuitenkin järkevää ajatella niin, että ”totuus” tarkoittaa eri tahoille eri asioita. Tottuuskomissiossa tavoitellaan jopa sellaista totuutta, jonka nojalla menneisyydessä tehtyjä vääryyksiä voitaisiin sillä tavoin oikaista, että osapuolet voisivat siihen tyytyä. Tässä merkityksessä totuus lähenee sovintoa tai konsensusta, joka voi hyvinkin poiketa niin sanotusta tieteellisestä totuudesta tai sellaisesta totuudesta, joka kestää tuomioistuimessa.

Juhlapuheissa historiaa luonnehditaan usein ylevästi ”kansankunnan muistiksi” tai ”elämän opettajaksi”, *magistra vitae*. Mutta olisiko historian oltava myös menneisyyden lääkäri tai peräti tuomari? Näitäkin rooleja ja professioita on viime aikoina historioitsijoille tyrkytetty. 1900-luvun kahden diktatuurin jälkeensä jättämien traumojen käsittely on työllistänyt historioitsijoita enemmän kuin mikään. Historian tutkimustuloksilta odotetaan ”ehdotonta” ja ”lopullista totuutta”, joka voidaan tarvittaessa esittää jopa oikeudenkäynnissä, valaehtoisen todistanlausunnon tapaan.

Laajemmin historiantutkimuksen toivotaan kykenevän käsittelemään kipeää ja kiistanlaista menneisyyttä niin tasapuolisesti, että kansakuntaa vaivaavista traumoista päästään ja historiankuva eheytyy. Tässä historioitsijoille tarjotaan terapeutin virkaa. Erona on se, että historiaterapiassa psykiatrin sohvalla lepää kollektiivinen olio, kokonainen kansakunta.

Tarkasteltava ilmiö on yleismaailmallinen, mutta sillä on upea saksankielinen nimi: *Vergangenheitsbewältigung*. Tämänkin käsitteen kääntäminen muille kielille on tunnetusti aiheutta-

nut päänvaivaa. Timothy Garton Ash on ehdotanut sille sellaisia englanninkielisiä vastineita kuin *treating, working over, confronting, coping, dealing with, coming to terms with* tai jopa *overcoming* (the Past) [1].

Termin suomentaminen sananmukaisesti ”menneisyydenhallinnaksi” kuulostaa ensi näkemältä houkuttelevalta, mutta lähemmin tarkasteltuna merkityksestä tulisi harhaanjohtava. Pikemminkin *Vergangenheitsbewältigung* tarkoittaa sitä, kuinka (vaikean) menneisyyden kanssa voidaan ylipäättään tulla toimeen niin, että päästään sen kanssa sinuiksi ja siten tavallaan ”hallitaan” sitä [2]. Vaikeisiin asioihin tartutaan, niitä ei lakaista maton alle, vaan niitä koetetaan tutkia mahdollisimman avoimesti ja rehellisesti, niitä keinoja käyttäen, joita kriittisellä historiantutkimuksella normaalisti on käytössään.

Menneisyyttä koetetaan kaikkialla maailmassa eri keinoin ”hallita”. Rikoksia ihmisyyttä vastaan, hyökkäyssotia, miehitysarmeijoiden julmuuksia siviiliväestöä kohtaan, korruptiota ja kollaboraatiota vihollisen kanssa, moraalisesti arveluttavaa poliittista toimintaa – kaikkea tätä 1900-luvulla, väkivallan luvattulla vuosisadalla, maailmassa tapahtui. Tilinteon menetelmien kirjo vaihtelee virallisten tahojen rahoittamista tutkimusprojekteista oikeudenkäynteihin. Kun tutkimuksen alullepanija on vaikkapa maan hallitus, päätös edustaa tavallaan virallista historiapolitiikkaa, vaikka tutkimuksen tuloksiin ei sinänsä puututtaisikaan. Oikeudenkäyntien asetelma on periaatteessa yksiselitteinen. Kun on kyse ihmisoikeusrikkomuksista, syytettyinä ovat niistä epäillyt henkilöt. Kaikista muista oikeudenkäynneistä ne poikkeavat kuitenkin siinä, että ne väistämättä kytkeytyvät osaksi laajempaa ”menneisyydenhallintaa” [3].

Historiantutkimuksen ja tuomioistuinten välimaastoon asettuvat niin sanotut totuuskomis-

siot. Niitäkin on hyvin monenlaisia. Useimmiten totuuskomissioilla tai vastaavilla tribunaaleilla ei ole valtuuksia antaa juridisesti sitovia tuomioita; ne voivat korkeintaan määrätä rikkomuksiin syyllistyneet maksamaan korvauksia uhreille tai heidän omaisilleen. Monesti korvaukset maksaa lopulta valtio. Totuuskomissioiden tavoitteena on joka tapauksessa aina sen tyyppinen sovinto, johon osapuolet voisivat tyytyä, ja kansakunta saattaisi yhteisen historiantutkimuksen pohjalta eheytyä.

Miten historioitsijoiden tulisi alansa ammattilaisina suhtautua työskentelyyn virallisissa tutkimusprojekteissa, totuuskomissioissa ja tuomioistuimissa? Sikäli kun tutkimuksen tuloksia ei millään tavoin ennalta määrätä, projektityöskentely ei eroa historiantutkijan normaalista työstä mitenkään, resurssit ovat usein vain tavanomaista runsaammat. Totuuskomissioissa ja tuomioistuimissa historioitsijan rooli poikkeaa sen sijaan tutkijan roolista monin tavoin. Äärimmillään historiantutkijalta edellytetään jopa pukeutumista tuomarin viittaan. Tämä odotus asettaa historioitsijan profession rajat koetukselle.

Yleisemmin on syytä pohtia myös sitä, mikä erilaisissa tribunaaleissa ja oikeusistuimissa esitettyjen "totuuksien" arvo ja merkitys on, kun ajatellaan historiaa tieteenä (tai historiaa siltä osin kuin se on tiede).

Seuraavassa on tarkoitettu paneutua historiantutkijan rooliin tuomioistuimissa ja totuuskomissioissa. Käytännön esimerkit on valittu palvelemaan tätä tarkoitusta.

Historiantutkimuksen legitimaatiotehtävä

Historiantutkimuksella on kaikkina aikoina ja kaikissa kulttuureissa ollut erilaisia legitimaatiotehtäviä. Historian "totuuksiin" vedoten tekojaan ovat puolustelleet niin vallanpitäjät kuin vallankumouksellisetkin. Ilmiönä "menneisyydenhallinta" ei siis ole uusi, mutta 1900-luvulla siihen on tullut uusia ulottuvuuksia.

Seuraava esimerkki kertoo jo paljon, mistä on kyse. Saksassa kiisteltiin toistakymmentä vuotta Berliinissä viime toukokuussa, 10.5.2005, vihityn Holokausti-muistomerkin toteutuksesta. Eräässä vaiheessa muistomerkin suunnittelija, yhdysvaltalainen arkkitehti Peter Eisenmann ehdotti, että keskeinen sanoma tiivistettäisiin Raamatun neljänteen käskyyn: "Älä tapa". Monet pitivät tätä riittämättömänä ja halusivat kiiven hakattavaksi seuraavan täydentävän tek-

stin: "Me saksalaiset olemme pystyttäneet tämän muistomerkin koska olemme niin hirvittäväällä tavalla tätä käskyä rikkoneet [4]

Kolmannen valtakunnan juutalaisvainojen, "maailmanhistorian raskaimman rikoksen", käsittelystä on tullut esikuva kaikille myöhemmille menneisyyden tilinteille, joissa on kyse ihmisoikeusrikkoksista. Nürnbergin prosessin ja muiden natsirikollisia vastaan järjestettyjen oikeudenkäyntien tarjoamat mallit ovat olleet ensiarvoisen tärkeitä. Saksalaisen historiantutkimuksen aina 1980-luvulle kestänyt vähittäinen kypsyminen kykeneväksi kolmannen valtakunnan avoimeen käsittelyyn on luonut tärkeänä sivutuotteena uutta teoreettista käsitteistöä, jota on voitu soveltaa muihin "menneisyydenhallinnan" kohteisiin.

Kun Hessenin valtiosyyttäjä kutsui joukon Länsi-Saksan johtavia historioitsijoita esittämään asiantuntijalausuntonsa Frankfurtissa 1964 käynnistyneessä niin sanotussa Auschwitz-prosessissa, yksi maan johtavista oikeusoppineista, professori Ernst Forsthoff, varoitti historiantutkijoita astumasta vaarallisille vesille:

"Jos historioitsijoiden lausunnot otetaan sanasta saan totena, niin eikö historiantutkimus silloin menettä jotakin oleellista, nimittäin sen, että historioitsijan tutkimustulokset ovat ennen muuta totuuteen pyrkivän kriittisen ajattelun tuloksia." [5]

Forsthoffin mukaan oman ajan historia menettäisi arvonsa tieteenä, jos se alkaisi esiintyä oikeudenkäynneissä todistajana. Saksassa tilinteen tarve oli niin kipeä, että kävi juuri päinvastoin kuin Forsthoff oli pelännyt. Oman ajan politiikan ja historian tutkimus, useimmissa Saksan yliopistoissa oppiaineena nimeltä *Zeitgeschichte*, sai alkunsa Frankfurtin oikeudenkäynnissä esitetyistä historioitsijoiden, Martin Broszatin, Hans Buchheimin, Hans-Adolf Jacobseinin ja Helmut Krausnickin asiantuntijalausunnoista. Vuonna 1965 niiden pohjalta ilmestyi kokoomateos *Die Anatomie des SS-Staats*, joka parinkymmenen vuoden ajan edusti alan tutkimuksen ehdotonta huippua.

Saksassa keskeiseksi kiistanaiheeksi muodostui kysymys kansakunnan kollektiivisesta syyllisyydestä juutalaisten rotumurhaan. Kysymys on kiinnostava, sillä yhteinen kansallinen historiatietoisuus, eli ylipäätään edellytys kokea tai tuntea jotakin "kansallisesti", rakentui vasta 1800-luvulla. Vetoamalla yhteiseen historialliseen kokemukseen luotiin yhteinen kan-

sallinen kertomus (Constitutive Narratives) [6].

Kansallinen tilinteko menneisyydestä edellyttää siis välttämättä sitä, että on olemassa yhteisö, joka voi sekä yhteisesti kokea että yhteisesti tilittää. Tässä merkityksessä oikeastaan vasta ensimmäinen maailmansota oli sen tyyppinen yhteinen kokemus, jonka ulkopuolelle ei voinut jäädä kukaan. Käännekohtana voidaan pitää sotasyllisyyden sälyttämistä Saksan niskoille, minkä käänntöpuolena oli saksalaisten katkeroituminen ja Versailles'n rauhansopimuksen kokeminen pakko- ja häpeärauhaksi.

Saksan juutalaisvainojen vuoksi ihmisoikeuskysymykset nousivat vuoden 1945 jälkeen aivan uudella tavalla maailman huomion kohteeksi. YK:n ihmisoikeuksien julistus, Euroopan neuvoston toiminta, Haagin kansainvälisen tuomioistuimen perustaminen ja ihmisoikeussopimukset ovat osoituksena tästä. 1960-luvulla syntyivät ensimmäiset merkittävät kansainväliset ihmisoikeusjärjestöt, kuten *Human Rights Watch* ja *Amnesty International* [7]. Silti "menneisyydenhallinnan" varsinainen korkeasuhdanne alkoi vuoden 1989 jälkeen, kun Neuvostoliiton imperiumi oli luhistunut. Kommunistisen järjestelmän rikokset paljastuivat, mutta murrosvaihe synnytti myös uusia konflikteja, erityisesti entisessä Jugoslaviassa, jonka haajoamisodissa ihmisoikeuksia rikottiin julmasti. Latalalaisessa Amerikassa ja Afrikassa kaatui diktatuureja, joiden tekoja alettiin penkoa.

Ihmisoikeusrikkomukset ja menneisyyden hallinta

Eri maissa käynnissä olevassa "menneisyydenhallinnan" korkeasuhdanteessa historioitsijoiden työhön kohdistuu luonnollisesti suuria odotuksia. Kun totalitaristiset regiimit ovat tukahduttaneet uhreilta oikeuden muistaa, historioitsijoiden on autettava heitä saavuttamaan tuo oikeus takaisin. Heidän on puhuttava niiden puolesta, jotka on vaiennettu, ja käytettävä uhrien ääntä. Tätä tarkoittaa vaatimus "historian demokratisoisesta" [8]. Sitä on laajassa mitassa tapahtunutkin, kun niin sanottu uusi historiantutkimus (New History) on parin viime vuosikymmenen kuluessa päästänyt ääneen eliittien ja vallanpitäjien sijasta niin sanottu pienen ihmisen.

Neuvostoliiton hajotessa imperiumista vapautuneet maat nostivat esille yli neljä vuosikymmentä kestäneen miehityksen. Viimeksi toukokuussa 2005, kun toisen maailmansodan

päättymisestä Euroopassa oli kulunut 60 vuotta, monet valtionpäämiehet kieltäytyivät osallistumasta venäläisten Moskovassa järjestämiin "suuren isänmaallisen sodan" voitonjuhliin. 1990-luvulla on perustettu useita Venäjän ja sen läntisten rajanaapureiden bilateraalisia historiakomissioita, joiden tarkoituksena on selvittää menneisyyteen liittyviä kiistakysymyksiä. Niiden tulokset ovat jääneet kauttaaltaan laihoiksi, eikä niiden työskentelystä ylipäätään ole ollut paljon raportoitavaa.

Helsingin Sanomat kertoi 28.8.2005 pääkirjoituksessaan, että Tšekin tasavallan hallitus oli saanut lausutuksi pahoittelunsa sodanjälkeisessä koston ilmapiirissä karkotetuille niin sanotuille sudeettisaksalaisille. Pahoittelu jäi kuitenkin kovin rajatuksi, sillä lausunnossa ei puhuttu sanaakaan kovaotteisten karkotusten yhteydessä kuolleista siviileistä, joita Tšekin ja Saksan yhteisen historioitsijakomission mukaan oli jopa kymmeniätuhansia. Samantapainen kiista varjostaa myös saksalaisten ja puolalaisten suhteita. Jokainen sotien hirveitä aikoja muisteleva kansa, niin suuri kuin pienikin, näkisi tietysti mieluiten itsensä vain uhrina, jonka ei kärsimystensä vuoksi tarvitse muistaa omia vääriä tekojaan.

Maailma on sillä tavoin muuttunut, että ihmisoikeusrikkomuksia ei enää voida kovin pitkälle salata. Tämä on paljolti kansainvälisen median ansiota. Jos väkivaltainen diktatuuri on syöllistynyt rikkomuksiin, yhä useammin niitä ryhdytään seuraavan hallinnon toimesta tutkimaan. Sitä vaativat voimakkaimmin uhrit ja vanhan regiimin vastustajat sekä kansainväliset ihmisoikeusjärjestöt. Seuraavan hallituksen ei välttämättä tarvitse olla demokraattinen, vaan se voi edustaa mitä tahansa uutta, toisenlaisia poliittista väriä, uskontokuntaa, etnistä ryhmää tai vastaavaa. Joka tapauksessa sillä on jostakin edellä mainitusta tai muusta syystä vahva intressi edeltäjänsä rikosten paljastamiseen. Valitettavasti mitenkään harvinaisia eivät ole esimerkit, joissa diktatuuria on seurannut toinen diktatuuri, joka on syöllistynyt vähintään yhtä julmiin ihmisoikeusrikkomuksiin kuin edeltäjänsä.

Ihmisoikeusrikkomuksia tehneen regiimin poliittisesta väristä riippumatta perusongelma on aina ja kaikkialla samantyyppinen: järjestelmän vastustajia ja arvostelijoita on joutunut poliittisen vainon kohteeksi, heitä on suljettu ilman oikeudenkäyntiä vankilaan, heitä on kidutettu tai tapettu, ihmisiä on kadonnut jäljettömiin, eikä omaisilla ole ollut minkäänlaisia

edellytyksiä saada tietoja läheistensä kohtalosta.

El Salvadorin hallituksen sotilaiden marraskuussa 1989 murhaama jesuiittapappi Ignacio Martín-Baro kirjoitti hieman ennen kuolemaansa ihanteellisesti totuuskomission tarkoitukselta:

”On selvää, ettei vankilassa viruneelle toisinajattelijalle voida palauttaa hänen nuoruuttaan, yhtä vähän kuin raiskattu nuori nainen tai kidutuksen uhri voi saada takaisin henkilökohtaisen koskemattomuutensa. Kukaan ei palauta kuolleita ja kadonneita heidän omaisilleen. Mutta uhrien nimet ja heidän ihmisarvonsa on palautettava tunnustamalla virallisesti laitomuudet ja rikokset, ja mikäli mahdollista, uhreille on maksettava aineellisia korvauksia. Tässä kaikessa ei ole kyse kustosta, eivätkä uhrit halua vaikeuttaa tarpeettomasti menneisyyden selvittelyä, joka muutenkin on aivan liian kipeä prosessi. Uhrit pyytävät vain henkilökohtaista ja sosiaalista arvonantoa ja edellytyksiä aloittaa elämänsä uudessa demokraattisessa yhteiskunnassa.” [9]

Miten mitata uhrien kärsimystä?

Eri puolilla maailmaa perustettujen totuuskomissioiden ratkottavana olevat ongelmat ovat aina hyvin samankaltaisia. Tavoitteena on uhrien ja tekijöiden välinen sovinto, joka parhaassa tapauksessa saadaan aikaan yhdessä keskustellen. Totuuskomissioiden jäseniksi kutsutaan yhteiskunnassa laajaa luottamusta ja arvonantoa nauttivia poliitikkoja ja juristeja sekä selvittävää ongelma-avyyhdestä riippuen eri alojen asiantuntijoita. Historioitsijoita on mukana säännönmukaisesti joko totuuskomission jäseninä, asiantuntijalausuntojen laatijoina tai todistajina. Puheenjohtajaksi nimitetään useimmiten joku arvovaltainen, yhteiskunnan laajojen piirien luottamusta nauttiva ja tasapuolisuudestaan tunnettu henkilö.

Esimerkiksi Etelä-Afrikan apartheid-hallinnon rikkomuksia 1990-luvulla selvitelleen totuus- ja sovintokomission *Truth and Reconciliation Commissionin* (TRC) puheenjohtajana toimi arkkipiispa Desmond Tutu. Vaikka Etelä-Afrikan totuuskomission konkreettisia tuloksia ei voida pitää kovin merkittävänä, se antoi malleja monille myöhemmin perustetuille komissioille. Yksi tärkeimmistä oli se, että kuulemistilaisuudet järjestettiin julkisina; niitä radioitiin ja televisioitiin suorina lähetyksinä [10].

Totuuskomissioiden tavoitteista puhuttaessa on erotettava uhrien toiveet ja yhteisön, jopa koko kansakunnan tavoitteet. Uhrit odot-

tavat tietenkin sitä, että tekijät saatetaan vastuuseen. He toivovat kärsimyksistään hyvitystä ja kompensatiota, joka voi olla joko aineellista tai henkistä. Vähintään se, että rikkomukset tuomitaan julkisesti ja saadaan lupaus siitä, että vastaavanlainen ei enää toistu.

Kansakunnan tai yhteisön kannalta odotusarvona voi olla se, että totuuskomissio kykenee valmistelemaan rikoksiin syyllistyneiden tekijöiden saattamista oikeuden eteen. Lisäksi varaudutaan aineelliseen tai henkiseen hyvitykseen, jota uhrit kaipaavat. Laajemmin ajatellen tavoitteena voi olla moraalinen tilinteko ja kansallisen sovinnon aikaansaaminen. Historioitsijat saavat töitä historian uudelleen kirjoittamisesta ja koulujen oppikirjojen uudistamisesta.

”Menneisyydenhallinnan” tarvetta ja tehtäviä ei totisesti maailmasta puutu. Mittasuhteista saa seuraavista esimerkeistä jonkinlaisen käsityksen. Stalinismin rikosten selvittelyissä ei Venäjällä ole päästy kunnolla edes alkuun. Vuonna 1997 ilmestynyt ranskalaisen historioitsijan Stephane Curtois’n toimittama – kovasti kiisteltykin – *Kommunismien musta kirja* esittää, että kommunististen kokeilujen seurauksena maailmassa on menettänyt henkensä jopa 85–100 miljoonaa ihmistä [11]. Kiina on vaatinut tiukasti Japania tunnustamaan hirmuteot, joita sen sotilaat saivat aikaan vuonna 1937 alkaneen miehityksen aikana. Kiinalaiset väittävät, että yksistään Nankingin verilöylyssä olisi kuollut 300 000 ihmistä, mutta uusimmissa japanilaisissa oppikirjoissa tämä kiistetään ja puhutaan korkeintaan 70 000 uhrista [12]. Menneisyyden umpeutumattomat haavat haaittavat vakavasti jopa maiden välistä taloudellista yhteistyötä.

Millaisilla korvaussummilla voitaisiin mitata valkoisen siirtomaavallan, kolonialismin ja imperialismin uhrien kärsimyksiä? Pohjois-Amerikan intiaanit ja muut alkuperäiskansat ovat vaatineet esi-isiltään anastettujen maiden palauttamista. Vuonna 1992 Afrikan maiden järjestö OAU kutsui arvovaltaisten henkilöiden ryhmän (Group of Eminent Persons) selvittämään sitä, kuinka Afrikan maille ja niiden kansoille voitaisiin korvata orjuudesta aiheutuneet kärsimykset. Maksumiehinä olisivat tällöin ennen muuta Yhdysvallat ja muut orjuudesta hyötyneet maat. Esikuvana mainittiin holokaustin hyvittäminen juutalaisille. Saksan liittotasavaltaan on maksanut 1950-luvulta lähtien miljardeihin dollareihin nousevia summia Israelin ja Puolan valtiolle sekä eri kansallisuuksia edustaville kolmannen valtakunnan uhreille – viimek-

si niille, jotka olivat olleet sodan aikana Saksassa pakkotyössä.

OAU:n aloite on kuivunut kokoon, ja alun perinkin se oli Nigerian presidentin Moshood Abiolan henkilökohtaiseen karriereeriin liittyvä yritys. Sani Abachan kaapattua vallan Abiola pidätettiin, ja hän kuoli 1998 hämärissä oloissa [13].

Suomi ja totuuskomissiot?

Ainakin kahdessatoista Latinalaisen Amerikan maassa on 1990-luvulla toiminut diktatuurin kukistumisen jälkeen ihmisoikeusrikkomuksia selvittelevä totuuskomissio. Toimintaperiaatteet ja -muodot ovat eri maissa vaihdelleet suuresti [14]. Kiinnostavaa, ja ehkä hieman yllättävääkin, on havaita, että totuuskomissioita on toiminut myös sellaisissa puolueettomuuden ja demokratian perikuvina tunnetuissa maissa kuin Sveitsissä ja Ruotsissa.

Sveitsissä puheenjohtajansa mukaan Bergier-komissiona tunnettu tribunaali selvitteli 1990-luvun jälkipuolella Sveitsin myöntämissä syysspolitiikkaa Natsi-Saksaa kohtaan. Suurta kohua herättivät tutkimustulokset, joiden mukaan sveitsiläispankeissa oli yhä Auschwitzissa ja muilla tuhoamisleireillä tapettujen juutalaisten tilejä ja muuta omaisuutta, muun muassa kultaharkkoja [15]. Toisen maailmansodan aikaiset paljastukset järkyttivät syvästi sveitsiläisten ikäikäistä puolueettomuusidentiteettiä, joka on saavuttanut maassa eräänlaisen kansalaisuskonnon aseman.

Historioitsijoita tarvittiin myös Ruotsin hallituksen vuonna 1999 asettamassa asiantuntijaelimessä *Säkerhetsjänsstkommissionen*, jonka tehtävänä oli selvittää turvallisuusviranomaisten toimintaa toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Erityisenä tehtävänä oli tarkastella, millä tavoin ja millaisia menetelmiä käyttäen Ruotsin valtiollinen poliisi *Säpo* oli eri kansalaisryhmiä tarkkaillut. Komissioon nimitettiin kaksi tunnettua historian professoria, Alf W. Johanson ja Karl Molin, joille hallitus antoi väliaikaiset poliisiviranomaisen valtuudet kuulustelujen suorittamista varten. Komissio teki perusteellista työtä: se penkoi kolmen vuoden aikana valtavat määrät arkistoja ja kuuli lähes neljäsataa turvallisuuspalvelun eri tehtävissä toimintanutta virkamiestä. Tutkimuksen tulos oli erittäin kriittinen: Ruotsi oli kylmän sodan aikana ollut todellinen valvontavaltio, ”Övervakningsver-

ge”, jossa oli käytetty vähintäänkin kyseenalaisia ja usein laittomia menetelmiä, joilla oli loukattu kansalaisten yksityisyyden suojaa. 1960-luvulla *Säpon* kortistoissa oli ollut tietoja yli 100 000 henkilöstä [16].

Komission loppuraportti, joka ilmestyi 2002 yhdeksänä paksun niteenä valtion virallisten komiteamietintöjen sarjassa (Sveriges offentliga utredningar: SOU), on itse asiassa kriittistä oman ajan historiantutkimusta. Ainoa varsinainen politiikkasuositus koski turvallisuusviranomaisten valvonnan tehostamista.

Suomessa ei varsinaisia totuuskomissioita ole asetettu, vaikka ehdotettu toki on – jopa eduskunnassa tehdyllä aloitteella – selvittämään Suomeen saatuja entisen DDR:n turvallisuuspoliisin *Stasin* ns. Rosenholz-aineistoja, jotta *Suojelupoliisin* niin sanotun tapaus Alpo Rusin yhteydessä tekemiltä virheiltä vältyttäisiin. Sisäasianministeriö torjui esityksen ja katsoi asian selvittämisen kuuluvan kriittiselle historiantutkimukselle [17]. 1970-luvun niin sanottua suomettumisilmiötäkin on esitetty käsiteltäväksi jonkinlaisessa tribunaalissa tai vastaavassa, mutta Suomessa tällaiset ehdotukset eivät saa taakseen – toisin kuin saisivat Ruotsissa – tarvittavaa poliittista tahtoa.

Tutkimuslinjaa on Suomessa noudatettu, ja panostukset ovat olleet historiantutkimuksen julkiseen rahoitukseen suhteutettuna huomattavia. Vuoden 1918 sisällissodan traumoja koettiin purkaa selvittämällä niin pitkälle kuin mahdollista jokaisen Suomessa vuosina 1914–1922 surmansa saaneen henkilön kohtalo. Muutama vuosi sitten päättyneen *Sotasurmaprojekti* kokosi uhreista tietokannan, joka on internetissä kaikkien halukkaiden saatavilla [18].

Kesäkuussa 2004 Kansallisarkistossa toimintansa aloittanut jatkosodan niin sanottuja ihmislouvutuksia tutkiva projekti toimii hyvin samantapaisella konseptillä: selvityksen tekevät ammattihistorioitsijat. Erona on se, että tämän hankkeen perustamiseen johtanut poliittinen paine tuli Suomen ulkopuolelta. Elina Sanan teoksen *Luovutetut* (2003) sisältämät viittaukset juutalaisten luovuttamiseen Saksalle herättivät laajaa kansainvälistä huomiota. Natsirikollisia jäljittävä *Simon Wiesenthal Center* tiedusteli tasavallan presidentin kanslialta Suomen jatkotoimenpiteitä asiassa. Tutkimustilannetta selvittämään kutsuttiin professori Heikki Ylikangas. Hänen suositustensa mukaisesti valtioneuvoston kanslia asetti neuvostoliittolaisten sotavankien kuolemantapauksia ja ihmislouvutuksia sekä Saksaan että Neuvostoliittoon selvit-

televän nelivuotisen tutkimushankkeen *Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955* [19].

Kansallisarkistoon sijoitetun tutkimusryhmän tarkoituksena on selvittää sodanaikaisia sotavankikuolemia suomalaisilla sotavankileireillä, Saksan kanssa toteutettuja ihmisluovutuksia ja -vaihtoja sekä sodanjälkeisiä luovutuksia ja palautuksia Neuvostoliittoon. Kaikkiaan selvitys koskee useita eri ihmisryhmiä, joihin on arveltu kuuluneen yhteensä 36 000–44 000 henkilöä. Syyskuun 1944 välirauhansopimuksen jälkeen Neuvostoliittoon luovutettujen noin 55 000 inkeriläisen kohtalot eivät ongelman laajuuden vuoksi kuulu selvityksen piiriin.

Historioitsija oikeudessa

Tilaustutkimusten tekeminen tai toiminta asiantuntijana totuuskomissiossa tai vastaavassa tribunaalissa on historiantutkijan ammatin kannalta ongelmatonta. Oikeudenkäynnissä esiintyminen, varsinkin jos tutkijan lausuntoa käytetään valahtoisen todistuksen tapaan, ei ole yhtä itsestään selvää. Historioitsijat ovat asiasta kahta vastakkaista mieltä. Hyvä esimerkki on syksyllä 1997 Bordeaux’ssa 1997 järjestetty oikeudenkäynti, jossa syytettynä oli Saksan vasallivaltion, niin sanotun Vichyn tasavallan virkamiehenä 1942–1944 toiminut Maurice Papon. Saksalaismiehitystä tutkineista asiantuntijoista ranskalainen Henry Rousso kieltäytyi todistamasta, mutta yhdysvaltalainen Robert Paxton suostui. Hän oli oikeuden kuultavana peräti neljä tuntia.

Rousso perusteli kieltäytymistään sillä, että Papon-oikeudenkäynnin kaltaisessa tilanteessa, raivoisan mediamylläkin keskellä, oman ajan historian tutkijan on mahdotonta pitää kiinni tieteellisyyden periaatteista, ja hänen esiintymisestään tulee väkisin eräänlaista ”tutkivaa journalismia”. Historia muuttuu Rousson mukaan joko kitschiksi, jota media kauppa, tai se sortuu latteaan moralisointiin [20].

Oikeudenkäynnin merkitystä Roussokaan ei tahtonut kiistää, sillä nyt Ranskassa käsiteltiin ensimmäisen kerran virallisesti saksalaismiehityksen ”pimeää puolta”, ranskalaisten omia tekoja. Papon-oikeudenkäynti rikkoi myyttiä Ranskasta vastarintaliikkeen luvattuna maana, todellisuudessa kollaboraattoreita oli ollut monin verroin enemmän kuin niitä, jotka olivat uskaltaneet ryhtyä aktiivisesti vastustamaan saksalaismiehitystä.

Paponin puolustusasianajaja kysyi Robert

Paxtonilta ennen kuin tämä aloitti todistajalausuntonsa esittämisen: ”Luuletteko, että historioitsijan on soveliaista todistaa oikeudessa?” Paxton vastasi [21]:

”Uskon, että historioitsijan lausunto voi olla oikeuden kannalta hyvinkin merkittävä. Sanottakoon kuitenkin, että oma elämäni olisi huomattavasti helpompaa, jos olisin kieltäytynyt todistamasta. Historioitsija ei tietenkään ole silminnäkijätodistaja. Hän ei tuomitse, mutta hänellä on erittäin selkeä rooli oikeudenkäynnissä. Historioitsija selvittää asioiden välisiä yhteyksiä ja riippuvuuksia nojautuen niin täydelliseen dokumentaatioon kuin suinkin. Asiayhteydet on osoitettava mahdollisimman laajasti ja selkeästi, jotta tietyt väitteet voidaan niiden perusteella osoittaa mahdottomaksi, tietyt taas mahdollisiksi. Asiayhteyksien osoittaminen on historioitsijan tehtävä, ja tämän tehtävän olen ottanut vastaan.”

Lausunnonaan Paxton pyrki selvittämään mahdollisimman tarkasti paikallisten viranomaisten toimintavapauksien rajoitusten ja toimintamahdollisuuksien suhdetta miehityksessä Ranskassa. Sen pohjalta hän arvioi, millaisia ratkaisuja viranomaiset olivat tehneet. Kun Paxton oli lopettanut, syyttäjät kiitteli häntä mainiosta historian oppitunnista ja lausui: ”Kun muistelen, mitä opimme koulussa, ero on huikea!”

Puolustusasianajaja ilmoitti – varmaan osin virkansakin puolesta – suhtautuneensa aina epäluuloisesti historioitsijoihin, jotka tekevät itsestään tuomarin. Hän ihmetteli, kuinka on mahdollista luotettavasti mitata esimerkiksi sitä, minkä verran ranskalaisten kokema trauma johtui syyllisyydestä siihen, että maassa oli harjoitettu niin paljon kollaboraatiota miehittäjien kanssa. Hän muistutti, että Paxton oli itsekin lopettanut Ranskan miehitysaikaa koskevan tutkimuksensa sanoihin, jotka suuressa määrin vapauttivat aikalaisia vastuusta:

”Kun ranskalaisten oli valittava kahdesta menettelytavasta, välttämö riskkejä vai turvaudunko kansalaistottelemattomuuteen, useimmat valitsivat ensiksi mainitun. Tämän kirjoittaja, ja varmaankin valtaosa lukijoistani, olisi valitettavasti menettelyt vastaavassa tilanteessa samoin.”

Myös syytetyllä oli vakaa käsitys siitä, mikä historioitsijan rooli oikeudessa oli, ja millaista painoa hänen lausunnoilleen saattoi antaa. Papon lausui:

”Teen menettelytapaa koskevan huomautuksen. Olin yllättyneet kuullessani, kun Monsieur le professeur sanoi, etteivät historioitsijat tuomitse. Historia on kuin tiede, mutta kun siihen tarttuu, tuntuu kuin pitelisi

käsissään jotakin juoksevaa nestettä. Ludvig XIV:n ja Ranskan vallankumouksen historia eivät ole samoja sen jälkeen kun kaksi historioitsijaa on niitä käsitellyt. Minua kiinnostaa Monsieur Paxtonin toteamus, että dokumentti voi sisältää useita eri tulkintoja. Juuri siitä olemme tässäkin istunnossa käydyssä keskustelussa saaneet oivallisen näytteen.”

Kun Paxton oli selittänyt, että historioitsijan tulee oikeudessa selvittää asiayhteyksiä ja tehdä tapahtumien taustoja ymmärrettäväksi, Rousso ihmetteli, mitä nuo ”asiayhteydet” oikein ovat. Ei kai niitä itsestään ole olemassa, vaan ne hahmottuvat siten, että historioitsija problematisoi tutkimuskohteensa tiettyjen oikeina pitämiensä teoreettisten premissien mukaisesti. Tällainen ei Rousson mielestä ollut Paponin oikeudenkäynnissä mahdollista. Se ei ole mahdollista missään muussakaan oikeudenkäynnissä, koska todistajalausuntoa antava historioitsija joutuu ottamaan premissit annettuina sillä tavoin kuin ne tuomioistuimessa aina esitetään. Toisin sanoen, hänen on vastattava kysymykseen, onko syytetty olemassa olevien tosiseikkojen perusteella syyllinen vai syytön. Rousson mielestä Paxtonin antamasta todistajanlausunnosta ei ollut juuri muuta hyötyä kuin se, että oikeudessa länän olleet olivat Ranskan historiasta saksalaismiehityksen ajalta rautaisannoksen uutta tutkimustietoa [22].

Tavoitteena ”totuus”

Niin historian tutkimuksen, totuuskomission kuin tuomioistuimenkin tavoitteena on ”totuuden” löytäminen – sen selvittäminen, mitä menneisyydessä todella tapahtui. Vaikka tavoite on yhteinen, on kuitenkin järkevää ajatella niin, että ”totuus” tarkoittaa eri tahoille eri asioita. Totuuskomissiossa tavoitellaan jopa määritelmänomaisesti sellaista totuutta, jonka nojalla menneisyydessä tehtyjä vääryyksiä voitaisiin sillä tavoin oikaista, että osapuolet voisivat siihen tyytyä. Tässä merkityksessä totuus lähenee sovintoa tai konsensusta, joka voi hyvinkin poiketa niin sanotusta tieteellisestä totuudesta tai sellaisesta totuudesta, joka kestää tuomioistuimessa.

Oikeusistuimen käsitys totuudesta perustuu olemassa olevaan lakiin ja on siten aina normatiivinen. Totuuden on aina kestettävä lain edessä. *In dubio pro reo*-periaatteen mukaisesti tuomiota ei tule langettaa, jos totuutta on vähänkin syytä epäillä [23]. Historiantutkimuksella ei vastaavanlaista todistustaakkaa ole, vaan se voi

esittää totuutensa myös todennäköisyyksinä. Tuomioistuin ei näin voi menetellä, koska tuomio johtaa aina konkreettisiin seuraamuksiin. Myös vääriksi koetut historian tulkinnat voivat toki joitakin ihmisiä loukata, mutta lopulta historian kirjoitus on vain kertomusta totuudesta. Ominaista historiallisille ”totuuksille” on se, että ne ovat alituisten muospaineiden ja uudelleen kirjoittamisen kohteena.

Menneisyyden tapahtumien rekonstruointi niin pitkälle ja niin objektiivisesti kuin mahdollista, on myös yksi historian tutkimuksen tehtävistä. Tavoitetta voidaan toki kutsua myös ”totuudeksi”, vaikka tutkijan näkökulmasta sana on ehkä tarpeettomankin juhlallinen. Mutta totuuden tavoittelu ei ole historian tutkimuksen ainoa tehtävä. Historioitsijan on tulkittava, selitettävä ja tehtävä menneisyyttä ymmärrettäväksi. Ilman näitä vaatimuksia – ja ilman mahdollisuutta esittää tutkimustuloksensa pikemminkin todennäköisyyksinä kuin totuuksina – historian tutkimus näivettyisi kuoliaaksi.

Kirjoittaja on poliittisen historian professori Helsingin yliopistossa. Kirjoitus perustuu Suomalaisen Tiedekatemian yleisistunnossa Säätytalolla 12.9.2005 pidettyyn esitelämään.

VIITTEET

- [1] Garton Ash, Timothy: The Truth about Dictatorship, *The New York Review of Books*, Feb. 19, 1998, 35.
- [2] Hentilä, Seppo: Historiapoliittikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö, teoksessa: Jorma Kalela, Ilari Lindroos (toim.), *Jokapäiväinen historia*. Tietoliipas 177 SKS: Helsinki 2001, 26–49.
- [3] Eri puolilla maailmaa toimineista totuuskomisioista kiinnostuneille suositellaan: Torpey, John (ed.): *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*. Lanham MD.: Rowman & Littlefield 2003.
- [4] Stavinski, Hans-Georg: *Das Holocaust-Denkmal. Der Streit um das "Denkmal für die ermordeten Juden Europas" in Berlin (1988–1999)*, Paderborn: Ferdinand Schoeningh, 2002, 43.
- [5] van Laak, Dirk: Widerstand gegen die Geschichtsgewalt. Zur Kritik an der „Vergangenheitsbewältigung“, teoksessa: Frei, Norbert – van Laak, Dirk – Stolleis, Michael (Hrsg.): *Geschichte vor Gericht. Historiker, Richter und die Suche nach Gerechtigkeit*. München: C. H. Beck 2000, 12–13.
- [6] Olick, Jeffrey K. – Coughlin, Brenda: The Politics of Regret: Analytical Frames, teoksessa: Torpey, John (ed.): *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*. Lanham MD.: Rowman & Littlefield 2003, 52–55.
- [7] Barkan, Elazar: Restitution and Amending. Historical Injustices in International Morality, *emt.*, 91–102.
- [8] Maier, Charles S.: Overcoming the Past? Narrative and Negotiation, Remembering and Reparations,

- emt., 295-303.
- [9] < <http://www.rtfcam.org/martyrs/UCA/martinbaro.htm> >
- [10] Brooks, Roy L.: Reflections on Reparations, teoksessa: *Torpey* (ed.), 111.
- [11] Suomenkielinen laitos: Curtois, Stéphane et. al.: *Kommunismmin musta kirja. Rikokset, terrori, sorto*. WSOY: Helsinki 2000.
- [12] Cairns, Alan: Coming to Terms with the Past, teoksessa: *Torpey* (ed.), 72–75.
- [13] Torpey, John: Introduction, teoksessa: *Torpey* (ed.), 9–10.
- [14] Tästä enemmän: Lean, Sharon F.: Is Truth Enough? Reparations and Reconciliation in Latin America, *emt.*, 169–192.
- [15] James, Harold: Die Bergier-Kommission als Wahrheits-Kommission, teoksessa: *Frei, Norbert – van Laak, Dirk – Stolleis, Michael* (Hrsg.), 130–140.
- [16] < <http://www.registernamnden.se/Publikationer/sakkommissionen.htm> >
- [17] Hentilä, Seppo: *Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*. SKS: Helsinki 2004, 278–286; Hentilä, Seppo: Miksi Suomessa haisee yhä DDR:ltä?, teoksessa: *Esseitä historiallis-yhteiskunnallisesta kasvatuksesta*, toim. Jan Löfström, Jukka Rantala, Jari Salminen. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskuksen tutkimuksia 2: Helsinki 2004, 207–231.
- [18] < <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main?lang=fi> >
- [19] Hankkeen kotisivu < <http://www.narc.fi/Arkistolaitos/luovutukset/index.htm> >
- [20] Rousso, Henri: Justice, History and Memory in France: Reflections on the Papon Trial, teoksessa: *Torpey* (ed.), 277–279.
- [21] Paxtonin esiintyminen Papon-oikeudenkäynnissä on dokumentoitu. Seuraavat lainaukset on otettu tästä dokumentista <<http://www.matisson-consultants.com/affaire-papon/traductions/chronicle04.htm>>
- [22] Rousso, teoksessa: *Torpey* (ed.), 278.
- [23] Stolleis, Michel: Historiker als Richter, der Richter als Historiker, teoksessa: *Frei, Norbert – van Laak, Dirk – Stolleis, Michael* (Hrsg.), 177–181.

KIRJALLISUUTTA

- Appleby, Joyce, Hunt, Lynn & Jacob, Margaret (1994): *Telling the Thruth about History*. W. W. Norton & Co., New York – London
- Curtois, Stéphane et. al.: *Kommunismmin musta kirja. Rikokset, terrori, sorto*. WSOY: Helsinki 2000.
- Die Enquete-Kommission "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland" im Deutschen Bundestag. Neun Bände in 18 Teilbänden. Baden-Baden: Nomos Verlag 1995.
- Ferro, Marc (2003): *The use and abuse of history – or how the past is taught to children*. London: Routledge.
- Frei, Norbert – van Laak, Dirk – Stolleis, Michael (Hrsg.) (2000): *Geschichte vor Gericht. Historiker, Richter und die Suche nach Gerechtigkeit*. München: C. H. Beck.
- Frei, Norbert (1996): *Vergangenheitspolitik – Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*. München: C. H. Beck.
- Garton Ash, Timothy (1998): "The Truth About Dictatorship", *The New York Review of Books*, Feb. 19, 1998.
- Gildea, Robert (1994): *The Past in French History*. New Heaven: Yale University Press.
- Hentilä, Seppo (2004): *Harppi-Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hentilä, Seppo (2001): "Historiapoliitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö". Teoksessa Jorma Kalela, Ilari Lindroos (toim.), *Jokapäiväinen historia*. Tietolipas 177 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 26–49.
- Hentilä, Seppo (2004): "Miksi Suomessa haisee yhä DDR:ltä?". Teoksessa *Esseitä historiallis-yhteiskunnallisesta kasvatuksesta*, toim. Jan Löfström, Jukka Rantala, Jari Salminen. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskuksen tutkimuksia 2, 207–231.
- Paxton Robert (1972): *Vichy France. Old Guard and New Order 1940–1944*. New York: Knopf 1972 (useita myöh. painoksia).
- Rousso, Henry (1991): *The Vichy Syndrome. History and Memory in France since 1944*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Stavginski, Hans-Georg (2002): *Das Holocaust-Denkmal. Der Streit um das "Denkmal für die ermordeten Juden Europas" in Berlin (1988–1999)*. Paderborn: Ferdinand Schoeningh, 43.
- Torpey, John (ed.) (2003): *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*. Lanham MD.: Rowman & Littlefiel.
- Trouillot, Michel-Rolf (1995): *Silencing the Past. Power and the Production of History*. Boston: Beacon Pres.